

Хижна О. Р.,
*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
 судової експертизи, оперативно-розшукової діяльності
 Національної академії внутрішніх справ*

СУБ'ЄКТИ СВОБОДИ ВІД САМОВИКРИТТЯ Й ПРАВА НЕ СВДЧИТИ ПРОТИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ І ЧЛЕНІВ СІМ'Ї

RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS IN EMERGENCY AND MARTIAL LAW

У статті висвітлено основні підходи до трактування поняття і класифікації суб'єктів свободи від самовикриття й права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї.

Ключові слова: докази, доказування, показання, суб'єкти доказування, підозрюваний, обвинувачений, свобода від самовикриття.

В статье рассматриваются основные подходы к трактовке понятия и классификации субъектов свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи.

Ключевые слова: доказательство, доказывание, показание, субъекты доказывания, подозреваемый, обвиняемый, свобода от саморазоблачения.

In this article the main approaches to the interpretation of the concept and classification of freedom from self-incrimination and the right to close relatives and family members.

Key words: evidence, evidence, evidence, subjects of proof, suspect, accused, freedom from sambeckett.

Якісне та ефективно вирішення завдань кримінального судочинства зумовлено низкою факторів, серед яких важливе значення має рівень теоретичного аналізу основних положень діяльності щодо розслідування, розкриття й судового розгляду кримінальних проваджень. До них належать і засади кримінального провадження, адже вдосконалення законодавства правової держави, насичення його демократичними елементами, урахування міжнародного досвіду, а також розвиток теорії кримінального процесу мають безпосередній вплив на становлення основ кримінального судочинства.

З огляду на це стає зрозумілим, що для з'ясування й розкриття сутності суб'єктів свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї передусім необхідно розглянути загальне поняття доказів, доказування й суб'єктів доказування в кримінальному провадженні.

Відтак, згідно зі ст. 84 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд установлюють наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню [2, с. 247].

На нашу думку, наведене визначення є недовсконалим. Оскільки історично формулювались три основні підходи до наукового трактування поняття доказів, воно припускає можливість неоднозначної інтерпретації поняття «фактичні дані».

Перший підхід отримав назву «подвійний». Серед його прихильників – В.Д. Арсеньєв, М.С. Строгович, О.І. Трусов та інші. М.С. Строгович зазначає: «Поняття доказів має два значення. Доказ – це, поперше, ті факти, на підставі яких встановлюється

злочин або його відсутність, винуватість або невинуватість особи в його вчиненні та інші обставини справи, від яких залежить ступінь відповідальності цієї особи; по-друге, ті передбачені законом джерела, з яких слідство та суд одержують відомості про факти, які мають значення для справи і за допомогою яких вони ці факти встановлюють» [8, с. 188–189].

Погоджуємося з науковцями А.О. Ляш і В.М. Ліщенко, котрі наголошують, що в цій теорії спостерігається логічна суперечність, яка полягає в ототожненні самого поняття і його складових. Фактичні дані, які є змістом відображення, та їх джерела, які є процесуальною формою, кожні окремо визнаються доказами в кримінальному провадженні. У цьому випадку порушуються логічні закономірності, пов'язані з існуванням складових єдиного поняття. Наявність одного з елементів доказу не може підмінити його самого. Тому складові поняття доказу, його зміст і процесуальна форма не можуть кожен окремо являти собою вказане поняття [5, с. 7].

У свою чергу, концепція «єдиного» розуміння доказів, прихильниками якої є М.В. Жогін, С.А. Альперт, Д.І. Бедняков, Н.В. Сибільова та інші, є більш послідовною. Ураховуючи вплив процесу відображення на утворення доказів, вони підкреслюють, що кожний доказ має дві сторони – зміст і форму. Змістом відображення доказів є наявні в ньому фактичні дані, тобто відомості про факти, а формою, способом існування та вияву відображення – джерело фактичних даних. Така конструкція дає змогу більш аргументовано визначати доказ у кримінальному процесі як органічну єдність фактичних даних і їх процесуальних джерел, одержаних з обов'язковим дотриманням процесуальної форми. Наприклад, відомості про особу обвинуваченого можуть бути одержані у формі показань свідка або у формі документа – ха-

рактеристики з місця роботи цього обвинуваченого [5, с. 7–8].

Прихильники ж третього підходу – А.Р. Белкін, А.Я. Дубинський, М.М. Михеєнко, С.М. Стахівський та інші – вважають необхідним як у теорії, так і в практиці чітко й послідовно розрізняти докази та їх процесуальні джерела, зазначаючи, що доказами є тільки фактичні дані.

Аналіз наявних підходів свідчить про відсутність однозначного розуміння поняття доказів. Проте, на нашу думку, єдино правильною є позиція тих дослідників, які вважають доказами лише фактичні дані, передбачені ч. 1 ст. 84 КПК України, і категорично виокремлюють із цього поняття джерела доказів, зазначені в ч. 2 ст. 84 КПК України, оскільки останні мають самостійне значення. При цьому варто мати на увазі, що вказана їх самостійність не виключає взаємозв'язку й взаємозумовленості між доказами та їх джерелами, у яких вони перебувають у процесі доказування як частини кримінальної процесуальної діяльності. Саме в такому динамічному стані вони нібито співвідносяться як зміст і форма. Для підтвердження цього варто сказати, що, як і будь-яке відображення, доказ завжди складається з образу того, що відображається, і форми, тобто способу існування та вияву відображення. Відомості про обставини суспільно-небезпечного діяння, що збереглися в свідомості людей і на предметах матеріального світу, можуть бути використані як докази під час провадження, лише якщо вони містяться в зазначених у законі формах. Якщо ж не враховувати в доказах установлену законом форму існування відображення, то тоді вони стають лише слідами правопорушення, що об'єктивно збереглися.

У перспективі в нормах процесуального права має бути сформульоване як більш досконале загальне визначення поняття доказу, так і його основні гносеологічні, інформаційні та юридичні властивості з фактичним закріпленням так званого «складу доказу», а також наведено перелік видів доказів, який традиційно має бути вичерпним і пов'язуватися з різними видами процесуальних джерел доказів [5, с. 9].

У ст. 91 КПК України передбачено, що доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінюванні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [2, с. 266].

До цього часу в юридичній науці по-різному визначається саме поняття доказування, адже каменем спотикання в цьому випадку є проведення межі між практичною й розумовою (логічною) діяльністю. Одні вчені вважають, що під доказуванням потрібно розуміти тільки процесуальні дії органу досудового розслідування та суду. Відтак розумова діяльність як така не повинна входити до процесу доказування. Вагомим аргументом у цій позиції є те, що процесуальні дії чітко відрегульовані кримінально-процесуальним законодавством, а розумова діяльність (оцінювання доказів) не повинна входити до процесу доказування, оскільки не регламентована кримінально-процесуальним законом.

Інші ж переконані, що доказування як процесуальне поняття включає в себе як процесуальні дії, так і розумову діяльність щодо оцінювання доказів.

Розглянувши вказані підходи, робимо висновок, що невід'ємним елементом кримінального процесуального доказування є не лише збирання та перевірка доказів, а й оцінювання доказів та їх процесуальних джерел. Отже, доказування являє собою симбіоз практичної та розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу. Водночас зрозуміло, що процес доказування не може завершуватися лише оцінюванням доказів і їх процесуальних джерел, оскільки оцінюються докази для того, щоб прийняти на їх основі певні процесуальні рішення, які повинні бути обґрунтованими, наявними в провадженні доказами.

Серед різноманітності наукових підходів і думок усі сходяться на тому, що доказування є неможливим без осіб, які реалізують його на практиці. На сьогодні будь-якої диференціації суб'єктів кримінально-процесуального доказування на законодавчому рівні не закріплено, що є величезним недоліком не лише для теорії кримінального процесу, а й для правозастосовної практики. Унаслідок цього як у вітчизняній, так і зарубіжній кримінально-процесуальній науці бракує єдиного підходу до сутності досліджуваної проблеми. Очевидно, що чітка градація суб'єктів кримінально-процесуальних відносин за ступенем їх участі у формуванні, перевірці, оцінюванні й використанні доказів дасть змогу суттєво оптимізувати процес кримінально-процесуального доказування [4, с. 34].

До цього часу сформувалося безліч варіантів трактування поняття «суб'єкт доказування». Зокрема, Г.Ф. Горський, Л.Д. Кокорев і П.С. Елькінд до суб'єктів доказування зараховують посадових осіб та органи, на яких покладено збирання, перевірку, оцінювання доказів і обґрунтування рішень, яких вони доходять під час кримінально-процесуального доказування, а також інших осіб, які беруть участь у цій діяльності.

Зазначені науковці суб'єктів доказування ділять на три групи: 1) особи, на яких покладено обов'язок усебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження; 2) учасники процесу, які особисто зацікавлені в прийнятті процесуальних рішень, і їхні представники; 3) адвокати, які виступають у кримінальному процесі захисниками, представниками потерпілих, цивільних позивачів і цивільних відповідачів.

На думку С.М. Стахівського, суб'єкти доказування – це державні органи та посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки, оцінювання доказів і їх процесуальних джерел, обґрунтування рішень, прийнятих у процесі кримінально-процесуального доказування, а також інші особи, які вправі брати участь у цій діяльності. Це визначення дає змогу поділити суб'єктів на дві групи: 1) державні органи й посадові особи, на яких покладено обов'язок здійснювати доказування (суд, прокурор, орган досудового розслідування тощо); 2) особи, які вправі брати участь у процесі доказування [8, с. 36].

Процесуаліст І.Л. Петрухін під суб'єктом доказування розуміє органи й осіб, які відіграють у доказуванні не одноразову чи епізодичну, а постійну, тривалу роль (хоча б у межах однієї стадії процесу), а саме: 1) які здійснюють доказування (збирання, перевірку, дослідження, оцінювання доказів) і відповідальні за нього; 2) які мають право на активну і тривалу участь у процесі доказування для відстоювання своїх інтересів, захищених законом, чи інтересів осіб, яких вони представляють. Решта суб'єктів (не суб'єкти доказування) можуть відігравати в доказуванні допоміжну чи епізодичну роль, не маючи при цьому власного процесуального інтересу [10, с. 229].

Підсумовуючи, зауважимо, що найбільш правильною є думка, відповідно до якої суб'єктом доказування можна вважати лише той орган чи особу (учасника процесу), у діях яких містяться елементи, що формують процес доказування в кримінальному процесі. Відтак головним критерієм класифікації вказаних суб'єктів є різниця в їхніх повноваженнях, яка виявляється на практиці в установлених законом обов'язках чи наданих законом правах.

Повністю погоджуємося з думкою Я.Ю. Конюшенко, яка у своїй науковій праці модифікувала класифікацію суб'єктів доказування С.М. Стахівського, виділивши таке:

1) суб'єкти доказування, тобто державні органи й посадові особи, на яких покладено обов'язок здійснювати процес доказування (суд, суддя, прокурор, слідчий, орган досудового розслідування тощо);

2) інші учасники (суб'єкти окремих етапів) доказового провадження:

– особи, які вправі брати участь у процесі доказування (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач тощо);

– особи, котрі залучені суб'єктом доказування до участі в доказовому провадженні (експерти, спеціалісти, перекладачі тощо) [4, с. 114].

Ураховуючи особливості свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї, можемо констатувати, що суб'єктами досліджуваної нами засади кримінального процесу можуть бути тільки такі особи, з приводу дій (бездіяльності) яких здійснюється кримінально-процесуальна діяльність або в ході доказування перевіряється правомірність наданої ними інформації.

Указані суб'єкти виконують різні за своєю природою кримінально-процесуальні функції: потерпілий – обвинувачення; підозрюваний, обвинувачений – захисту, цивільний позивач і цивільний відповідач – підтримання та заперечення цивільного позову. Попри різні, іноді навіть протилежні функції в кримінальному процесі, кожен суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності може користуватися свободою від самовикриття і правом не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї. Це твердження чітко простежується в положеннях Конституції України.

Реалізація досліджуваної нами засади можлива ще до початку кримінального провадження, мова

йде в цьому випадку аж ніяк не про державні органи та їх уповноважених осіб, а про тих, які були очевидцями кримінального правопорушення, повідомили, володіють інформацією або постраждали від нього, на яких падає підозра в протиправних діях тощо. Основним засобом перевірки заяв і повідомлень, збору інформації на цьому етапі є опитування. Указані особи, користуючись ст. 63 Основного Закону, не несуть відповідальності за відмову давати пояснення, які зберігають своє доказове значення під час подальшого провадження [1, с. 309].

З метою відібрання пояснень до уповноважених органів може бути викликана будь-яка особа, яка володіє інформацією стосовно події, що розглядається, незважаючи на її можливий процесуальний статус. Порядок відібрання пояснень, на відміну від показань, чинним КПК України не врегульований, що негативно впливає на результати доказової діяльності, призводить до перекручування інформації надалі під час допитів і порушення прав і свобод загалом. Уважаємо це досить вагомим недоліком кримінального процесуального законодавства та підтримуємо ініціативу тих учених, які пропонують детально регламентувати порядок відібрання пояснень.

Відтак заявник ще до початку кримінального провадження може скористатися свободою від самовикриття і правом не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї, якщо його показання чи іншого роду докази можуть стати підставою для підозри, обвинувачення в учиненні кримінального правопорушення як для нього самого, так і для його близьких родичів і членів сім'ї.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. За ч. 3 вказаної статті, потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого [2, с. 179].

Потерпілий як суб'єкт доказування характеризується подвійною природою наданого обсягу прав і обов'язків, оскільки він не тільки суб'єкт процесу з боку обвинувачення, а й джерело самостійного виду доказів – показань потерпілого [7, с. 108]. У більшості випадків особи, які зазнали злочинного впливу, перебувають у стані емоційного напруження, психологічного стресу, можуть приховувати справжні обставини кримінального правопорушення, не бажають виступати як потерпілі, тобто тією чи іншою мірою є зацікавленими в кримінальному провадженні. Усе вище вказане може призвести до відмови надавати показання або до завідомо неправдивих показань.

Права та обов'язки потерпілого виникають із моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого. Цей момент може

збігатися з початком кримінального провадження або мати місце після початку, але не може йому передувати. Якщо особа не подавала відповідної заяви й була визнана потерпілим слідчим, прокурором або судом, права та обов'язки в неї виникають із моменту надання згоди на таке визнання [2, с. 180].

Серед різноманітності прав потерпілого для дослідження найбільш важливим є давати пояснення, показання. Воно може реалізуватися на практиці шляхом 1) конкретного вияву участі потерпілого в доказуванні, який нерозривно пов'язаний із правом давати докази; 2) субсидіарного вияву для підкріплення вимог потерпілого, викладених у його відводах, клопотаннях та пі час учинення інших процесуальних дій.

Зазначене право є диспозитивним і реалізується на розсуд потерпілого, про що свідчить вказівка на право відмовитися давати показання й пояснення. Указана теза додатково впливає з такої засади кримінального провадження, як свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї, складовою якої є правило щодо того, що жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання та інші докази, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення в учиненні її близькими родичами чи членами сім'ї кримінального правопорушення [2, с. 187].

Статус суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють функцію захисту в процесі доказування, визначається насамперед тим, що на них не покладається обов'язок установлення фактичних обставин кримінального провадження. Функція захисту в кримінальному провадженні з'являється раніше сформульованого обвинувачення, може продовжуватися після того, як обвинувачення вже завершено. Обсяг прав, що надається стороні захисту законом, визначається в кінцевому підсумку соціальною значимістю вказаної функції в кримінальному судочинстві як однієї з форм реалізації конституційних прав особи.

Безперечно, комплекс процесуальних прав суб'єктів доказування з боку захисту не повинен перешкоджати реалізації функції обвинувачення, оскільки в іншому випадку існування всієї системи кримінальної юстиції стане недоцільним [7, с. 133]. До сторони захисту чинний КПК України зараховує, зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, виправданого та засудженого.

Відповідно до ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [2, с. 145].

Згідно з ч. 2 ст. 42 КПК України, обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України [2, с. 145].

Положення чинного законодавства передбачають перелік процесуальних прав, які надані як підозрюваному, так і обвинуваченому, а також перелік прав, які, урахувавши особливості судового провадження, надаються лише обвинуваченому. Цей перелік є не вичерпними, оскільки можуть бути передбачені й інші процесуальні права, які мають підозрюваний, обвинувачений під час провадження окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень. Сукупність усіх процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого утворює єдине право підозрюваного чи обвинуваченого на захист від висунутої підозри чи обвинувачення. Кожному з процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого відповідає обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, судді чи суду роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому це право й забезпечити можливість його реалізації.

Досліджуючи свободу від самовикриття і право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї, можемо зазначити, що найбільш цікавими є права підозрюваного, обвинуваченого не говорити нічого з приводу підозри проти нього чи обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати. Указані учасники кримінального провадження не попереджаються про кримінальну відповідальність ні за відмову давати показання, ні за давання завідомо неправдивих показань. До них, як і до всіх інших суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, не можуть застосовуватися жодні заходи з метою примусу до давання показань. За умови згоди підозрюваного давати показання він має бути попереджений про те, що його показання можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні, у тому числі й при подальшій відмові від цих показань.

Загалом варто зауважити, що статус підозрюваного та обвинуваченого в процесі доказування повинен визначатись необхідністю, з одного боку, надати цим особам можливість активно протистояти підозрі й обвинуваченню в учиненні суспільно небезпечного діяння, а з іншого – не покласти на них обов'язку спростовувати цю підозру та обвинувачення. Отже, права, закріплені в п. п. 4, 5 ч. 3 ст. 42 КПК України є конкретизацією свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї.

В основі свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї підозрюваного, обвинуваченого лежить свобода психіки вказаних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, тобто можливість за своїм вільним волевиявленням визначати свою процесуальну поведінку: давати показання або не давати показання, захищати чи звинувачувати самого себе, говорити правду або ні, ніяких обов'язків щодо доказування вини тощо. У свою чергу, в основі свободи психіки особи лежить відсутність психічного насильства над нею. Зокрема, до заходів психічного насильства належать навідні питання, погрози, немотивовані обіцянки, маніпу-

ляції неправдивою інформацією тощо. Використання в кримінальному процесі заходів, що ведуть до психологічного насильства, має своїм правовим наслідком утрату показань особи, отриманих із таким порушенням, юридичної сили [3, с. 99].

Серед учасників, які сприяють розгляду та вирішенню кримінального провадження, важливе місце посідають свідки, котрі залучаються з метою отримання інформації, що має значення для об'єктивного з'ясування всіх обставин. Від якості й повноти наданої ними інформації багато в чому залежить обґрунтованість рішення, що приймаються юрисдикційним органом [6, с. 194].

Цінність показань свідків зумовлена тією обставиною, що вони можуть містити відомості про факти предмета доказування, доказові факти, факти процесуального характеру, а також про причини виникнення кримінальних правопорушень, факти порушення режиму законності будь-ким із суб'єктів кримінального процесу. Крім того, вони найчастіше слугують єдиним способом пізнання певних обставин провадження, коли вони документально не закріплені й активно використовуються поряд з іншими засобами доказування, надаючи велику переконливість іншим доказам і сприяючи з'ясуванню умов формування останніх [6, с. 195].

Свобода від самовикриття і право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї для свідка полягають у тому, що він може відмовитися давати відповіді на запитання, поставлені уповноваженою особою, якщо усвідомлює, що інформація, яку від нього вимагають, містить дані про вчинення ним, його близьким родичем чи членом сім'ї діяння, за яке передбачено юридичну відповідальність, і не

бажає розголошувати таку інформацію. Отже, обсяг даних, які він може відмовитися повідомляти, є набагато меншим і обмежується лише інформацією щодо себе, близьких родичів і членів сім'ї.

Варто також зауважити, що показання свідка не є засобом забезпечення його законних інтересів, проте отримуватися вони повинні, як і показання інших учасників процесу, із дотриманням норм чинного законодавства. Як зазначає Р.В. Бараннік, законний інтерес для свідка полягає в тому, щоб не бути примушеним давати показання щодо себе, близьких родичів і членів сім'ї, забезпеченню якого і слугує свобода від самовикриття і право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї [3, с. 111].

Підсумовуючи все наведене вище, варто наголосити, що дослідження теми доказів і доказування в кримінальному процесі є невичерпаним у зв'язку зі стрімким розвитком суспільного життя, яке вимагає постійного перегляду відповідно до змін, які відбуваються на тому чи іншому етапі. Зміст, котрий вкладають у поняття доказів, суттєво впливає на встановлення прав і обов'язків учасників кримінального судочинства, що, у свою чергу, органічно пов'язано з реалізацією під час доказування основоположних засад і завдань кримінального процесу. А правильне визначення поняття суб'єктів доказування є необхідною умовою досягнення мети кримінального судочинства, а саме: установа всіх обставин реальної дійсності, забезпечення законності й обґрунтованості рішень, а також забезпечення основних засад кримінального процесу, зокрема таких як свобода від самовикриття і право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Науково-практичний коментар / [В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.] ; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Х. : Право ; К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 203. – 808 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 2012. – 768 с.
3. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : [монографія] / Р.В. Бараннік, В.П. Шибіко. – К. : КНТ, 2008. – 212 с.
4. Конюшенко Я.Ю. Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук / Я.Ю. Конюшенко. – К., 2010.
5. Ляш А.О. Поняття доказів у кримінальному процесі / А.О. Ляш, В.М. Ліщенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6).
6. Олефіренко Н.А. Особливості правового статусу свідка як учасника адміністративно-деліктного провадження / Н.А. Олефіренко // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1.
7. Рибалка О.В. Підозрюваний та обвинувачений як суб'єкти доказування у кримінальному процесі / О.В. Рибалка // Наука і практика. Адвокат. – 2011. – № 8 (131). – С. 32–36.
8. Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі / С.М. Стахівський, Ю. Грошевий. – К., 2007. – С. 270.
9. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. – 1968. – 470 с.
10. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. редактор Н.В. Жогин. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.